

Jak jsem se potkala s Viktorem Ullmannem

Irena Troupová

Poměrně často dostávám otázku, co mne přivedlo k zájmu o písně Viktora Ullmanna, protože moje nadšení pro jeho tvorbu, nejen písňovou, je nepřehlédnutelné. Myslím, že tou příslovečnou startovní čarou, kdy pro mě začínal mít Viktor Ullmann určitější obrysy, byla doba mých studií na katedře hudební vědy na Filozofické fakultě Karlovy Univerzity. Tehdy ještě byla katedra v pevném sevření obávané dr. Růženy Mužíkové, která se ji snažila vést v neochabujícím normalizačním duchu, což se jí ovšem při skladbě vyučujících i studujících, při jejichž výběru se zřejmě většinou úplně mylila, naštěstí moc nedařilo. Dvě významné osobnosti, ideově tak rozdílné, skladatel Petr Eben, který vnášel na katedru neuvěřitelně laskavou atmosféru, a doc. Josef Bek, nám přednášeli o hudbě první poloviny 20. století. Petr Eben propojoval ve svých přednáškách hudbu s výtvarným uměním, což výborně dokreslovalo kulturní orientaci doby a celý historický kontext. Velmi rychle jsem tak pochopila, jak převratná a hektická byla první desetiletí minulého století. Z pokrouceného či spíše zploštělého socialistického výkladu dějin jsem si napřed ani nedokázala představit, jak s těmi všemi světovými umělci mohla mít kdysi něco společného i Praha. Jen velmi málo jsem věděla o soužití Čechů, Němců a Židů a o tom, jak mnozí z nich ani netušili, do kterého tábora patří, než jim to „objasnily“ nacistické tabulky. Tehdy jsem se dozvěděla, že v knihovně katedry leží jakési noty tzv. terezínských autorů (o kterých by mě byla jistě mohla dobře poučit naše úžasná knihovnice Vlasta Benetková, dnes muzikoložka dr. Reittererová, což jsem ale tenkrát nevěděla) a přidala jsem si jejich prozkoumání do svého pomyslného seznamu příštích úkolů, ale pro samé objevování a provozování barokní hudby, která mi úspěšně plnila kalendář, jsem se k tomu před svým odchodem do Německa už nedostala.

K opravdovému „setkání“ došlo až po mém návratu do Prahy z Německa, po letech provozování téměř výhradně starší hudby. Okolnosti nahrály nečekaně koncertním příležitostí s hudbou skladatelů první poloviny 20. století – narychlo jsem byla angažována pro koncert dechové sekce České filharmonie s písněmi Gustava Mahlera, dostala jsem roli v nově objevené opeře Bohuslava Martinů *Le jour de bonté* a do programů hudebního spolku *Přítomnost* jsem propašovala první písně Viktora Ullmanna. Ještě v Berlíně jsem se seznámila s muzikoložkou Heidemarie Tamar Ambros, která kdysi spolupracovala s Vladimírem Karbusickým a Joachimem Braunem na přípravě konference *Verfemte Musik* (Zakázaná hudba), která se snažila do svých koncertních projektů vměstnat co nejvíce hudby skladatelů zavržených nacisty. Mohla jsem tak porovnat dodekafonické písně Filipa Herškoviče (Phillip Herschkowitz) a Norberta von Hannenheim s tvorbou mladičkého Gideona Kleina, experimentujícího Ervína Schulhoffa a stylově již vyhraněného a propracovaného Viktora Ullmanna. Do koncertních programů jsme postupně zařazovali další skladatele – všechny ty, kteří bývají označováni jako „terezínští autoři“ (mě se týkali samozřejmě ti, kteří skládali písně, tedy Hans Krása, Pavel Haas ad.) i jejich současníky, kterým se nacistické (proti)kulturní tažení nějak vyhnulo, podařilo se jim utéct či šťastně včas zemřít.

Viktor Ullmann však pro mě představuje to nejlepší v písňové tvorbě své doby a každá z jeho písní mě hudebně i emočně zasahuje. Proto jsem se pokoušela postupně zařadit všechny sopránové i mezzosopránové písně na své koncerty. S klavíristou Janem Duškem, který mé nadšení sdílel, jsme skutečně prošli vše, co se muzikologům podařilo shromáždit a vydat v souborném vydání nakladatelství Schott. Logickým krokem pro nás bylo završit naše

společné úsilí o propagaci Ullmannova odkazu v zemi, kde se narodil a většinu svého života i působil, kompletní nahrávkou jeho písni. CD jsme nahráli v roce 2015 a ono prvotní nadšení nás stále ještě neopustilo. Myslím dokonce, že si při každém provádění Ullmannových písni stále víc uvědomujeme, jak jsou tyto komorní skladby do detailu promyšlené a vystavěné, a zároveň v nich objevujeme další vrstvy a detaily. Ullmann byl mistrem písně!

Jelikož se stala němčina mým druhým jazykem, mohu též plně ocenit Ullmannův výběr básnických předloh (Morgenstern, Rilke, Huch, Hölderlin, Steffen ad.) a mistrnou práci s textem. Při vší náročnosti zvláště intonační a částečně i rytmické má vše svou vnitřní logiku, předpokládá ale perfektní znalost dikce, specifik artikulace zpívaného jazyka a dobrou technickou připravenost. Ullmann kupříkladu často zlomí melodii, vedenou vzrušeně do vypjatých výšek v přirozeném crescendu, přímo na vrcholu do měkkého piana (dolce) – např. na slova „und Engeln“ (v písni *Schwer ist das Schöne zu lassen*), „geweiht und weiß“ (*Sein erster Kuss*), což je interpretačně velmi náročné. Jinde nastolí depresivní strnulou atmosféru v téměř nezměněné dynamické hladině i při velkých skocích (*Chinesische Lieder*), někde požaduje rozvernost takřka jazzovou (*Little Cakewalk*, druhá část písně na texty Louise Labé *Je vis, je meurs*) či dojemnou prostotu v *Drei jiddische Lieder*. Proto je zcela zásadní hudební porozumění mezi zpěvákem a klavíristou, jakkoliv banálně to může znít. Společné emoční nastavení, hledání společné barvy a dikce je nezbytnou součástí interpretace. Pochopit hudební strukturu, podvolit se časté výměně hierarchie zpěvák – klavírista (snad nejvýrazněji v *Die arme Seele*), přijmout kontrastní naladění jednotlivých písni často i uvnitř jednoho cyklu atd.

Vím přesně, že můj první impulz k hlubšímu zájmu o tvorbu Viktora Ullmanna byl čistě hudební. Čím víc jsem ale pronikala do hloubky jeho písni, tím více jsem si je začala spojovat s atmosférou oné doby. Ullmann, fascinován učením Rudolfa Steinera, zhudebňoval s oblibou poezii antropozoficky laděných básníků (především Alberta Steffena, Christiana Morgensterna a Percy MacKaye), učarovaly mu ale i milostné texty ženských autorek (Riccarda Huch, Elizabeth Barrett-Browning v přebásnění Rainera Maria Rilkeho, Louise Labé). Samotné texty samozřejmě nereflektují politickou situaci ve Střední Evropě, hrůzy první světové války, jichž byl Ullmann přímým svědkem, ani uvolněnost meziválečných let, zato hudební zpracování dává tušit skladatelovy vnitřní boje. Hudební vlivy Arnolda Schönberga a především obdivovaného Alexandra Zemlinského, jemuž dělal nějakou dobu asistenta v Novém německém divadle, jsou nepřeslechnutelné. Ullmann byl vnímavý pozorovatel dobových hudebních tendencí, zůstal ale svůj, a svou tvorbou se nesnažil provokovat, jako to dělali mnozí z jeho současníků. Ullmann nepřestal komponovat ani nejtěžších dobách – v letech počínajících antisemitských represálií, dokonce ani v Terezíně, kde se podílel na neobyčejně bohatém kulturním životě ghetta v nepředstavitelných podmínkách. V mnohých jeho písniích ze 40. let slyšíme zoufalství a hlubokou depresi, v jiných ale nadhled a dokonce vtip – budiž ještě jednou zmíněn nádherně šibalský *Little Cakewalk* ve francouzštině či téměř obhrouble znějící *A Mejdle i die Johren* (Děvče v letech) v jazyce jidiš (cyklus *Brezulinka*).

Je pro mne naprosto nepochopitelné, jak byli židovští hudebníci schopni pořádat ve všeobecné atmosféře strachu po roce 1939 ještě před transporty soukromé koncerty v Praze. Jak se mohli připravovat na provádění tak náročné hudby? Překonat obavy z vyzrazení zakázaných produkcí? A zřejmě jich nebylo málo. Proto nelze při provádění cyklu *Geistliche Lieder op. 20* nevzpomenout, že jej zpívala při jednom takovém koncertu u pianisty Konrada Wallersteina jeho dcera Margot za doprovodu samotného Ullmanna. Všichni zahynuli

v koncentračních táborech. Na tomtéž koncertu (v březnu 1940) zazněly též mé zvláště oblíbené *Drei Sonette aus dem Portugiesischen op. 29* v podání Marion Podolier, pozdější oblíbené Mařenky z terezínských představení *Prodané nevěsty* a vůbec časté interpretky při tamních hudebních výstupech. Píseň *Wendla im Garten* zase nese dojemný Ullmannův přípisek, vzpomínku na dávné vídeňské přátelství (možná i lásku) s malířkou Friedl Dicker-Brandeis, se kterou se opět setkal v Terezíně. Myslím, že teprve při uvědomění si všech těchto souvislostí jsem se opravdu „potkala s Viktorem Ullmannem“. A jeho písně mi otevřely nový hudební obzor.